

Hollandse Flora's; over elitevrouwen en hun lusthoven aan het einde van de zeventiende eeuw

Annemarie van Leeuwen

Aanleiding voor dit onderzoek vormde het artikel van Mirka Beneš *Recent developments and perspectives in the Historiography of Italian Gardens*, waarin zij voor Italië de volgende vraagstelling formuleerde: *How were gender and its social construction in early modern Italy relevant, or not, to the conceptualization, design, and uses of villa gardens?*¹ Beneš gaf aan dat het onderzoek ter beantwoording van deze vraag voor Italië nog moest starten en suggereerde dat dit onderzoek ook voor andere Europese landen plaats diende te vinden. Deze suggestie bleek in 2006 nog open voor de Nederlanden en kreeg met dit onderzoek toen een eerste invulling.

De elitevrouw in De Nederlanden van de zeventiende eeuw

In de negentiende eeuw ontstond het beeld van de vrouw in de vroegmoderne tijd als ondergeschikt aan haar man of vader. Door dit denkbeeld leek een zelfstandige en onafhankelijke positie van de vrouw uitgesloten en vormde een rol in de verwerving, het ontwerp en de aanleg van tuinen bij buitenplaatsen iets ondenkbaars. Tijdens de literatuurstudie voor dit onderzoek bleek echter tegen de verwachting in dat vrouwen uit de hogere sociale kringen in De Nederlanden van de zeventiende eeuw wel degelijk een zelfstandige en onafhankelijke positie konden bezitten. Het juridische systeem van De Nederlanden rond erfrecht en bruidsschat in combinatie met het humanistisch protestante gedachtegoed, dat zorgde voor een zekere vrijheid van handelen, vormden hiervoor de basis. Daarmee bevond de Nederlandse elitevrouw zich in een afwijkende positie ten opzichte van vrouwen uit vergelijkbare kringen elders in Europa. Formeel was ook haar positie onvoordelig maar binnen de beperkingen en via omwegen slaagde de Nederlandse vrouw er in zich wel degelijk te manifesteren. Dit gebeurde, weliswaar in het klein, op allerlei terreinen; zakelijk, wetenschappelijk,

in de kunsten en via bezittingen als buitenplaatsen en tuinen met bijzondere collecties planten en naturalia. Op deze gebieden zochten vrouwen minimaal gelijkwaardigheid met mannelijke prestaties en indien mogelijk probeerden zij zelfs innovatief te zijn. Deze bijzondere maatschappelijke positie was het gevolg van de optelsom van sociale opvattingen, juridische regelgeving, economische omstandigheden en religieuze denkbeelden. De Nederlanden kenden volgens Schama de oudste en grootste feministische traditie van Europa.²

Meisjes konden in De Nederlanden van de zeventiende eeuw officieel nog niet deelnemen aan het onderwijs of toetreden tot de universiteit. In elitekringen verzorgden echter professionele onderwijskrachten aan huis het onderwijs. Meisjes leerden daardoor minimaal lezen en schrijven en werden via interesses van broers of vaders ook gestimuleerd om zich breder te ontwikkelen. In het algemeen moedigde men vrouwen niet aan om voor hun rechten op te komen en onafhankelijk te worden. Maar binnen de letteren en de kunsten was het voor vrouwen wel mogelijk zichzelf te ontplooien en te uiten, zodat vrouwen daar met naam bekend werden zoals Anna Maria van Schuurman en Judith Leyster.³ Binnen de kunsten kozen relatief veel vrouwelijke schilders de botanie tot onderwerp; vanuit de schildersfamilies vond men dit onderwerp geschikt voor vrouwen. Ook in de botanie zelf leverden vrouwen opvallende prestaties. Als uitzondering binnen Europa lieten de Nederlandse universiteiten vrouwen gesluierd colleges en disputaties bijwonen.⁴ De scholingskansen voor de vrouwen in De Nederlanden leverden een positieve bijdrage aan haar mogelijkheden tot verwerving en invulling van een onafhankelijke en zelfstandige positie.

Dochters uit de hogere sociale kringen sloten strategische huwelijken waarbij zakelijke allianties en financiële belangen een rol speelden. Op papier bezat de vrouw binnen het huwelijk de zwakste positie. Zij stond onder voogdij van haar man en had gerechtelijk geen zelfstandige status (pas in 1957 werd de gehuwde vrouw in Nederland handelingsbekwaam verklaard!). De vrouw mocht formeel zelf geen bezit verkopen, geen financiële transacties afsluiten, geld en goed beheerde haar man: zij was juridisch volkomen ondergeschikt.⁵ In de praktijk van alledag had de vrouw in De Nederlanden tijdens de zeventiende eeuw echter

veel vrijheid en bewegingsruimte. Binnen het huwelijk bestond een grote mate van gelijkwaardigheid. De levens van man en vrouw grepen hecht in elkaar. Het heersende beeld van mannen in de publieke sfeer en vrouwen in de privé sfeer klopte niet voor de zeventiende eeuw. Huis en tuin functioneerden zowel privé als publiek, bijna alle zakelijke transacties vonden hier plaats.⁶ Daardoor namen vrouwen van nabij ook kennis van boekhouden, zaken en handel en konden zij zich economisch onafhankelijker ontwikkelen.

Naast getrouwde vrouwen waren er binnen de hogere sociale klasse ook alleenstaande vrouwen; ongehuwde dames en weduwes. Zij beschikten over een eigen vermogen, waardoor zij financiële zelfstandigheid bezaten. De ongehuwde dames dankten dit aan het bijzondere Nederlandse erfrecht, uniek binnen Europa, waarin ieder kind, dus ook de meisjes, evenveel erfde. Mits er voldoende te vererven was verzekerde dit alle kinderen van een fatsoenlijk bestaan en maakte een huwelijk in principe niet noodzakelijk.⁷ De tweede groep alleenstaande vrouwen betrof de weduwes. Een weduwe bezat formeel een sterkere positie dan de gehuwde vrouw. Zij kreeg de voogdij over de kinderen en zette vaak het bedrijf van haar man voort, ook al was zij, ook dan nog, formeel niet handelingsbekwaam. Elitevrouwen konden bij het overlijden van hun echtgenoot dikwijls rekenen op de steun van de familie. Weduwes van grote handelsfamilies, zoals de Trippen en de Bickers, waren befaamd om hun goede beheer van het familiekapitaal en het continueren van de zaken. Veel vrouwen gaven op deze manier, gedwongen door de weduwestaat of door lange afwezigheid van de man, succesvol leiding aan handelshuizen of namen 's mans functie waar.⁸ Dit tot ontzetting van menige buitenlander, maar ook van sommige Nederlandse mannen, zoals Constantijn Huygens. Huygens beschreef in een van zijn dagboeken een specifieke situatie waarin een vrouw na het overlijden van haar man zijn positie als secretaris probeerde over te nemen. Huygens vond dat het geen pas gaf dat een vrouw brieven schreef en paspoorten uitgaf.⁹

Belangrijk voor de onafhankelijke en zelfstandige positie van de vrouwen in De Nederlanden van de zeventiende eeuw was, naast het erfrecht, de unieke regeling betreffende de bruidsschat. Deze bleef na het huwelijk eigendom van de vrouw en zij kon daar vrij over beschikken als ze weduwe werd. Persoonlijke bezittingen en geschenken vulden de bruidsschat vaak nog aan. Ook andere

omstandigheden konden aanleiding geven tot het opeisen van de bruidsschat door de vrouw. Als de man onverantwoordelijk met de bruidsschat omsprong of op een andere manier zijn plichten schond, kon de vrouw via het gerecht hun bezit formeel laten splitsen. Was er sprake van onrecht tegen de vrouw binnen het huwelijk, dan bestond zelfs de mogelijkheid tot echtscheiding, waarna verdeling van de kinderen naar draagkracht plaats vond. Veertig procent van de Nederlandse gezinnen bestond als eenoudergezin; ofwel een weduwe of weduwnaar, ofwel een ongehuwde man of vrouw bestierde het geheel.¹⁰ In De Nederlanden konden vrouwen, via vererving, de bruidsschat of eigen handelsactiviteiten, een eigen vermogen opbouwen waardoor zij een economisch zelfstandige en onafhankelijke positie verwierven.

Vier vrouwen en hun buitens

Rond de vraag naar de relaties tussen vrouwen en tuinen bleek de beschikbare literatuur slechts op zeer globaal niveau antwoord te geven. Specifiek voor De Nederlanden bestaan geen zelfstandige publicaties over dit onderwerp. Literatuur over de algemene maatschappelijke historie van De Nederlanden en de tuinhistorie in De Nederlanden van de zeventiende eeuw dienden daarom als startpunt. Voor de beeldvorming rond het gebruik van tuinen in de zeventiende eeuw konden de vele beschikbare tuinafbeeldingen, hofdichten en reisverslagen uit die tijd gebruikt worden.

Welke relaties bestonden er tussen vrouwen uit de hoogste sociale klasse en de tuinen bij hun buitenplaatsen? Manifesteerden deze vrouwen zich op een zelfstandige en onafhankelijke manier in de tuin? En zo ja, op welke terreinen manifesteerden zij zich dan eventueel in het bijzonder? Het onderzoek richtte zich op het gebruik van de tuin in de brede zin van het woord; de verwerving van het buiten, het ontwerp van de tuin, het aanleggen of laten aanleggen van de tuin, de rol die de tuin in het dagelijks leven van de vrouwen speelde als bron van vermaak en ontspanning, als botanisch kenniscentrum, als statussymbool maar ook als basis voor medicijnen en voedsel voor persoonlijk gebruik en economisch gewin.

Vanaf het midden van de zeventiende eeuw trokken steeds meer elitefamilies zich terug uit handel en nijverheid en gingen rentenieren. De tijd werd gevuld met een druk sociaal leven, er vonden veel privé-bezoeken over en weer plaats. Meer en meer brachten persoonlijke voorkeur en heersende modes de elite ertoe een deel van het jaar buiten de stad door te brengen. Men bezat, naast een tuin bij het huis, ofwel een tuin net buiten de muren ofwel vaak verder weg een buitenplaats. Het sociale leven verplaatste zich in de zomerperiode naar het buiten en men vulde daar de tijd met wandelen, vissen, converseren, lezen, musiceren, spelletjes doen en vooral visites afleggen. Al deze activiteiten konden in gemengd gezelschap plaats vinden.¹¹ Het ontvluchten van de steden nam vanaf het midden van de zeventiende eeuw snel toe en men zocht meer en meer naar lustoorden buiten. De verworven rijkdom in handel en nijverheid bracht een grote weelde, die leidde tot een uiterlijk vertoon dat mede zichtbaar werd in de buitenplaatsen en tuinaanleg laat in de zeventiende eeuw.¹²

Afb. 1. Agneta Block trots omringd door alles wat haar lief is. Olieverf op doek door Jan Weenix circa 1690. Collectie Amsterdam Museum

De elite realiseerde haar tuinprojecten mede uit zelfverheerlijking en uit politiek gewin. Tuinen bevatten daarom naast esthetische en representatieve elementen ook belangrijke politieke en staatkundige betekenissen.¹³ De vrouw koos in haar rol van opdrachtgeefster voor een iconografisch programma waarin de liefde centraal stond. Zij week daarmee af van de standaard: de macht uitdragende iconografie. Vrouwen gebruikten de symboliek van tuinen en bloemen om daarin hun eigen kwaliteiten tot uitdrukking te brengen. Natuur en kunst vormden de instrumenten voor de tuineigenaresse om haar tuin zo in te richten dat de bezoeker werd opgevoed en vermaakt.¹⁴

Agneta Block en Magdalena Poulle

De vergelijking tussen de beschrijvingen in de Nederlandse tuinhistorie en de beschrijving van vier buitenplaatstuinen met elitevrouwen aan het roer laat zien dat vrouwen in het tuinieren niet kozen voor een onderscheidende 'vrouwelijke' invulling maar zich conformeerden aan het algemene gedachtegoed dat zij kenden uit hun opvoeding of van de heersende stijl en traditie. Agneta Block (1629 - 1704) op Vijverhof, Albertine Agnes prinses van Oranje (1634 - 1696) op Oranjewoud, Magdalena Poulle (1632 - 1699) op Gunterstein en Mary II Stuart (1662 - 1694) op Hampton Court, speelden alle vier de hoofdrol in hun tuinen. Duidelijk bleek dat de bijzondere maatschappelijke- en economische positie van ieder van hen de voorwaarden bood om zich in de tuin op een zelfstandige en onafhankelijke manier te manifesteren. Deze vrouwen beïnvloedden het concept, ontwerp, aanleg en gebruik van de tuin niet op een manier die resulteerde in aanwijsbare verschillen ten opzichte van andere laat zeventiende-eeuwse tuinen die door mannen waren ontworpen of aangelegd. Alleen bij Agneta Block bestaat de suggestie dat zij haar eigen tuin ontworpen heeft. Een gedicht geschreven door haar neef Joost van den Vondel ter gelegenheid van haar verjaardag vormt de belangrijkste aanwijzing voor dit vermoeden. *Agnes, staek nu t' onderzoeken/ En gesprek met stomme boeken/ Teken bloemperk noch prieel/ Besig potloot, noch penseel/ Pen, noch inkt, noch waterverven/ 't is tijd de kunst te derven.* Agneta schilderde en tekende zeer verdienstelijk en maakte kunstige papieren knipsels. Gecombineerd met haar grote botanische kennis bood dit de juiste

basis voor haar tuinontwerpen.¹⁵ De andere vrouwen lieten de tuinen naar hun inzichten voor zich ontwerpen en aanleggen. Allen voerden zelf het opdrachtgeverschap en coördineerden de werkzaamheden tijdens de realisatie van de tuinen. De ontwerpen voldeden aan de stijkenmerken van de Hollandse tuin zoals deze golden aan het einde van de zeventiende eeuw. Bijzonderheden zijn toe te schrijven aan invloeden vanuit opvoeding, zoals de Franse achtergrond van Magdalena Poulle of religie, in het geval van Agneta Block.

In het algemeen bleken tuinen van buitenplaatsen niet in het bijzonder op vrouwen toegesneden; de loofgangen boden schaduw aan ieder die daar behoefte aan had, vrouwen gebruikten verder parasols en waaiers om hun huid te beschermen tegen de zon. Aparte onderdelen voor man en vrouw ontbraken; wel vormde de keukentuin, de bron voor voedsel en medicijnen, meer het domein van de vrouw. Het merendeel van de tuinafbeeldingen uit de zeventiende eeuw toonden gemengde gezelschappen. De vrouwen gebruikten hun tuinen op gelijke wijze als iedere tuinbezitter in de late zeventiende eeuw; als plek voor vermaak en ontspanning alleen of met vrienden, als statussymbool waaraan ook via gravures uitdrukking gegeven werd, als bron voor voedsel en medicijnen en ten behoeve van het economisch gewin. De genoemde vrouwen beoefenden het tuinieren op het hoogste niveau en ontvingen daarin een meer dan gelijke behandeling als hun mannelijke collega's. Opvallend is dat de beschreven vrouwen binnen hun conformering aan het algemene gedachtegoed ernaar streefden om alle concurrentie, dus ook die van mannen, achter zich te laten. Zij ondernamen acties waardoor zij zich voor lange tijd onderscheidden.

Agneta Block slaagde als eerste in Nederland om een rijpe ananas te kweken. Prachtig afgebeeld op het schilderij van Jan Weenix van rond 1694 waarop aan de voeten van het zittende kind overigens ook een *Durian* staat afgebeeld. Maar hierover viel niets terug te vinden. Omdat een ananas zijn ontwikkeling in de winter moest kunnen voortzetten en daarom een hogere temperatuur nodig had dan de oranjerie kon bieden, volstond deze hiervoor niet.¹⁶ Agneta moet daarom al in 1674 over een verwarmde kas hebben beschikt! De ananas werd het symbool van haar kennis en kunde op botanisch gebied. In dit licht deed zij het voorkomen of de stad Utrecht, waaraan zij de eerste rijpe ananas van De Nederlanden schonk, haar als huldebetoon een gouden portretpenning zou

hebben toegekend. Waarschijnlijk gaf zij in 1700 zelf opdracht tot vervaardiging van deze penning, ter nagedachtenis aan haarzelf en haar liefde voor de tuinkunst.¹⁷

Magdalena Poulle gaf als eerste buitenplaatsbezitster opdracht tot een serie van vijftien gravures van haar huis en tuin. Willem de Swidde maakte de gravures en De Lespine publiceerde rond 1690 *Veues de Gunterstein Dediées à Madame de Gunterstein*. Een serie zoals deze verscheen tot dan toe alleen voor buitens van het hof zoals Honselaarsdijk. *De Zegepraalende Vecht* van Stoopendaal verscheen pas in 1719. Tot die tijd bekleedde Magdalena de unieke positie van enige opdrachtgeefster voor een serie gravures op een manier die tot dan toe was voorbehouden aan het hof.¹⁸

De Nederlanden vormden tijdens de zeventiende eeuw de markt en kennisplaats voor botanie binnen Europa. Hier werden zeldzame gewassen verhandeld en konden buitenlanders leren hoe de gewassen te verzorgen.¹⁹ Technologische ontwikkelingen zoals de uitvinding van de verwarmde kas maakten het behouden en kweken van exoten verder mogelijk. Vanaf 1682 vond universitair wetenschappelijk botanisch onderzoek plaats. De Hortus van Amsterdam vormde het buitenmuseum van natuur en kunst, maar eigenlijk gold iedere tuin als een apart buitenmuseum.²⁰ De beschreven vrouwen specialiseerden zich in de botanie en verwierven hier ware topposities. Zij legden bijzondere verzamelingen van zeldzame individuele planten aan, wat als uitzonderlijk en meer bijzonder gold dan het bezit van een fraaie siertuin. Alle vier beoefenden zij het tuinieren op het hoogste, internationale, niveau.

Agneta Block correspondeerde over botanie met hoogleraar botanie Lelio Trionfetti in Bologna, waarmee zij ook zaden en wortels uitwisselde. Ook onderhield Agneta contacten met Joseph Pitton de Tournefort, hoogleraar in Parijs, met Jan Commelin van de Hortus in Amsterdam en met hoogleraar botanie Paulus Hermanus te Leiden. In deze correspondenties ging het om het uitwisselen van kennis en ervaring.²¹ Op het terrein van de botanie; het bestuderen, verzamelen en kweken van vruchten, planten en bloemen, stonden vrouwen en mannen op gelijke voet en soms konden mannen zelfs wat leren van vrouwen. De belangrijkste bron voor uitheemse plantensoorten in De Nederlanden vormden de Verenigde Oost Indische Compagnie en de West

Indische Compagnie. Via de schepen van de compagnieën kwamen van overzeese gebieden bomen, planten, bollen, wortels en bloemen, maar ook exotische schelpen, dieren en mineralen naar Nederland. Het verzamelen van deze naturalia en artificialia nam een grote vlucht. De directeuren en hun directe kring van relaties bevonden zich in de beste posities om nieuwe soorten te verkrijgen. Er bestond een belangrijk onderscheid tussen kunstzinnig ontworpen siertuinen en het verzamelen van zeldzame individuele planten. Het verzamelen van exoten was alleen weggelegd voor particulieren met de juiste connecties; daardoor gold een exceptionele verzameling als veel uitzonderlijker dan een kunstzinnige siertuin.²² Agneta Block bezat die connecties. In haar botanische netwerk bevond zich onder meer Joan Huydecoper, directeur van de Verenigde Oost Indische Compagnie en zelf ook eigenaar van een buitenplaats aan de Vecht. Via Huydecoper ontving zij uit de eerste hand nieuwe planten, zaden en wortels die de schepen van de VOC meevoerden. Agneta zocht vooral naar nieuwe, bijzondere exoten. Haar collectie zaden en planten besloeg in 1687 ongeveer vijfhonderd verschillende soorten, waaronder tweehonderd exoten die zij via haar internationale botanische netwerk had weten te bemachtigen.²³

Ook Magdalena Poulle behoorde tot die groep enthousiaste botanische dilettanten die bijzondere planten en bloemen verzamelden en kweekten. In haar oranjerie bevonden zich uitzonderlijke exotische gewassen waarmee zij faam verwierf onder botanici en tuinenbezitters zowel in De Nederlanden als daarbuiten. Haar collectie bestond uit oranje-, limoen-, mirtus-, jasmijn-, Camfer-, Arbutus- en Oleanderbomen, naast zeer uitzonderlijke uitheemse soorten planten, wortels en bollen.²⁴ Joan Huydecoper schonk haar tekeningen, planten en zaden net zoals hij dat deed aan Agneta Block. Hij bewoonde het nabij gelegen Goudenstein aan de Vecht en bekleedde naast zijn leidinggevende positie binnen de Verenigde Oost Indische Compagnie ook de functie van commissaris van de Amsterdamse Hortus Medicus. Vanuit deze posities bezorgde Huydecoper Magdalena onder andere Zuid-Afrikaanse en Amerikaanse bollen en zaden. Een ander waardevol contact was Jan Commelin, een achterneef van Magdalena, ook hij vervulde de functie van commissaris van de Hortus. Magdalena bezat dus een dubbele connectie om zich van de juiste materialen te voorzien. Commelin bevond zich in een internationaal netwerk van

botanische contacten waarvan Magdalena meeprofiteerde. Commelin speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van de technische innovaties rond de tropische glazen kassen in 1684. Via deze uitvinding ontstond de mogelijkheid om in De Nederlanden ook tropische planten op te kweken. Al snel werd de tropische kas een noodzakelijk statussymbool voor alle serieuze botanische collectioneers van De Nederlanden.²⁵ Dankzij haar connecties met Commelin behoorde Magdalena tot een van de eersten die in haar privé-tuin op Gunterstein een tropische kas bezat. Gezien de overeenkomsten in het netwerk waarin Magdalena en Agneta verkeerden en het feit dat ze schuin tegenover elkaar aan de Vecht woonden lijkt het waarschijnlijk dat ze elkaar gekend zullen hebben. Concrete feiten hierover zijn tijdens dit onderzoek niet gevonden.²⁶

De dames van het hof; Albertina Agnes en Mary II Stuart

De botanische collectie van Albertina Agnes kreeg geen grote bekendheid, alhoewel ook zij net als Agneta Block een eigen verzameling bezat. Welke soorten exoten in haar collectie voorkwamen is onbekend. Op Oranjewoud stond een oranjerie, wat paste in de ingezette trend van de tuindilettanten en uiteraard bevond zij zich wel in de juiste kringen om unieke exoten in bezit te krijgen, maar of zij van dit netwerk gebruik maakte bleef onbeantwoord.

Botanie vormde een integraal onderdeel van de tuinwereld van Mary en Willem. Zij bezaten verschillende tuinen met interessante planten. Op Honselaarsdijk bevond zich de voornaamste botanische collectie. Mary nam met een grote persoonlijke inzet de Nederlandse passie voor bloemen en planten over. Op Honselaarsdijk lag een speciaal voor haar aangelegde bloementuin. Naar wens van Mary diende er elk seizoen bloeiende bollen of planten te zijn die zij ook gebruikte voor boeketten binnenshuis. De in 1680 gebouwde oranjerie vergemakkelijkte de vervulling van deze wens.²⁷ Alle opgedane kennis nam Mary mee naar Engeland. Op Hampton Court zocht zij het warmste deel van de tuin uit voor de bouw van de kassen ten behoeve van haar collectie exoten. Zij liet Heindrik Floris, een Nederlandse timmerman en kassenbouwer, overkomen en hij startte direct in 1689 met de bouw van drie kassen, de eersten in Engeland.

Afb. 2. Mary II Stuart in het jaar van haar huwelijk bij een oranjeboom in pot. Olieverf op doek door Adriaen de Hennin, 1677. Collectie Paleis Het Loo, Apeldoorn

Rondom de kassen kwamen terrassen waarop de exoten in de zomer tentoongesteld stonden. Bij de bouw van de kassen en de aanleg van de terrassen hield Mary zelf toezicht op de voortgang en uitvoering. Na het gereedkomen van de kassen liet Mary haar collectie van tweeduizend verschillende soorten exoten, waaronder vierhonderd onbekend in Engeland, uit De Nederlanden overkomen.²⁸ Voor deze collectie nam zij een eigen botanist in dienst: Dr. Leonard Plukenet, hij verzorgde en catalogiseerde haar collectie. Rond 1690 behoorde de collectie van Mary tot de grootste privé-collectie exoten ter wereld. De collectie bevatte duizend oranjebomen; het symbool van het huis van haar man Willem III van Oranje. Haar kennis op het gebied van tuinen en in het bijzonder exoten stond zeer hoog aangeschreven.²⁹

De dames van het hof verspreidden de ideeën en plantenschat van de Hollandse tuinstijl en de cultuur van het buitenleven binnen De Nederlanden in Friesland en over Europa naar Engeland.³⁰

In haar tuinaanleg volgde Albertine Agnes de traditie van de beroemde buitenverblijven van haar ouders Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Honselaarsdijk, Ter Nieuburg en Huis ten Bosch dienden haar ter inspiratie. Naar voorbeeld van haar moeder vervulde zij de rol van opdrachtgeefster en ontwerpster bij verschillende bouwprojecten en verzamelde een grote collectie schilderijen en kunstobjecten.³¹ Vanaf juni 1676 begonnen onder haar leiding de werkzaamheden aan Oranjewoud. In haar tuinstijl koos zij niet voor vernieuwing maar voor traditie. Zo introduceerde zij de Hollandse tuinstijl in Friesland. Albertine bracht er de cultuur van het buitenleven. De leden van het Friese hof volgden haar voorbeeld bij de aanleg van hun eigen buitens in de omgeving van Oranjewoud.³²

De tijd in De Nederlanden vormde de leertijd voor Mary II Stuart. Vooral Mary's situatie in De Nederlanden bevestigde wat Van Deursen beschreef, dat de vroegmoderne vrouw moeilijk benaderbaar was vanwege de sterke verwevenheid van haar bestaan met dat van haar man.³³ Tijdens deze periode maakte de sterke verwevenheid van Mary en Willem het moeilijk om de individuele bijdrage van de Mary in de tuinen te onderzoeken. Na haar vertrek naar Engeland in 1689 opereerde zij individueler en tekende de persoonlijke

bijdrage van Mary zich duidelijk af. De ontwikkeling van Hampton Court vormde daarin een persoonlijke en politieke keuze. Mary liet er een Hollandse tuin aanleggen met parterres vol sierlijke patronen, omzoomd door haagjes en bedden gevuld met zeldzame planten. De loofgangen, zoals in de aanleg van de prinsessentuin op Het Loo, vormde de eerste aanleg ooit van loofgangen in Engeland. Op het terrein van Hampton Court aan de rivier de Theems liet Mary een tuinpaviljoen bouwen, waarvan de melkerij naar ontwerp van Daniel Marot een decoratie met Delfts aardewerken tegels kreeg. Duizenden bloembollen liet zij voor deze tuinaanleg uit Nederland aanvoeren.³⁴ De tuinkunst in Engeland kreeg een nieuwe impuls dankzij Mary, alleen al door de introductie van vierhonderd nieuwe soorten planten. Het doen leren en vermaken van de toeschouwer in de tuin via beelden, emblemen en inscripties nam Mary ook over in de voor haar aangelegde tuinen in Engeland. De tuinen bestonden uit reeksen groene kamers met ieder een eigen karakter en kregen een afsluiting van hoge hagen. Bij Hampton Court lag een boerderij waar koeien gehouden werden. Mary verloor de, voor de Hollandse tuin belangrijke, economische functie niet uit het oog.³⁵ Leden van het Engelse hof namen de Hollandse tuinstijl over en zorgden voor de verdere verspreiding en vermenging met de Engelse tuintraditie. In De Nederlanden namen Mary en Willem gezamenlijk beslissingen rond hun tuinprojecten. In Engeland lag de verantwoordelijkheid meer bij Mary, mede doordat Willem regelmatig afwezig was in verband met oorlogen en de besturing van De Nederlanden. Mary ontpopte zich in Engeland tot een onafhankelijke en zelfstandige vrouw die de zaken voor Willem waarnam als hij afwezig was en die haar eigen projecten leidde.³⁶

Uit het onderzoek komt als conclusie naar voren dat de vrouw aan het eind van de zeventiende eeuw, mits de juiste voorwaarden waren vervuld, een luthof kon bezitten en hier een rol kon spelen bij het ontwerpen, aanleggen en beheren. Niet is gebleken dat dit geleid heeft tot een eigen 'vrouwelijke' vormtaal in de tuinaanleg. De heersende opvattingen en modes werden grotendeels overgenomen. Wel hebben de vrouwen in de botanie een duidelijk grensverleggende rol gespeeld. Door hun creativiteit, vindingrijkheid en lef wisten zij de Hollandse tuinstijl en haar flora te verspreiden en te verrijken.

Noten

-
- ¹ M. Beneš, Recent developments and perspectives in the Historiography of Italian Gardens, in Michel Conan, *Perspectives on Garden Histories*, Washington 1999, p. 37-76.
- ² S. Schama. *Overloed en onbehagen, De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*, Amsterdam 1998.
- ³ A. Th. van Deursen en S. Groeneveld. *Cultuurgeschiedenis van de Republiek in de zeventiende eeuw, een onderzoeksprogramma*, 's Gravenhage 1990.
- ⁴ Zumthor. *Dagelijks leven in de Gouden Eeuw deel I*, Utrecht 1962.
- ⁵ Jansz e.a. (red.). *Vrouwenlevens 1500-1850*, Nijmegen 1987.
- ⁶ H. Hills (red.). *Architecture and the Politics of Gender in Early Modern Europe*, Aldershot 2003.
- ⁷ Zie noot 5
- ⁸ Zie noot 5
- ⁹ R. Dekker, De rafelrand van het zeventiende-eeuwse hofleven in het dagboek van Constantijn Huygens de zoon. Roddel en seks., *Mededelingen van de stichting Jacob Campo Weyerman*, 23 (2000), p. 133-145.
- ¹⁰ Zie noot 2
- ¹¹ E. de Jong. *Natuur en Kunst. Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur 1650- 1740*, Amsterdam 1993.
- ¹² Zie noot 2
- ¹³ M. Koblusek en J. Zijlmans (red.). *Vorstelijk Vertoon. Aan het hof van Frederik Hendrik en Amalia*, Zwolle 1997.
- ¹⁴ H. Jippes, De handen moeten vuil, *NRC Handelsblad*, 13-10-2000, CS6, p. 26 en M. Niedermeier. *Erotik in der Gartenkunst: Eine Kulturgeschichte der Liebesgarten*, Leipzig 1995.
- ¹⁵ E. de Jong, Flora Batava. Agnes Block op haar buiten Vijverhof, *Kunstlicht*, 14 (1984), p. 22-28.
- ¹⁶ Zie noot 15
- ¹⁷ C. van de Graft. *Agnes Block Vondels nicht en vriendin*, Utrecht 1943.
- ¹⁸ M. Sikkens–De Zwaan, Magdalena Poulle (1632-99): A Dutch Lady in a Circle of Botanical Collectors, *Garden History* 30 (2002), p. 206-220.
- ¹⁹ C.H.C.A. van Sypestein, *Oud-Nederlandsche tuinkunst: geschiedkundig overzicht van de Nederlandsche tuinarchitectuur van de 15de tot de 19de eeuw*, 's Gravenhage 1910.
- ²⁰ Zie noot 11

²¹ J.D. Hunt en E. de Jong (red.). *The Anglo-Dutch Garden in the age of William and Mary = De Gouden Eeuw van de Hollandse tuinkunst*, London 1988.

²² Zie noot 21.

²³ Zie noot 21.

²⁴ L.A. Quarles van Ufford. *Gunterstein een ridderhofstad aan de Vecht*, Alphen aan den Rijn 1979.

²⁵ Zie noot 18 en 21

²⁶ Zie noot 18 en 21

²⁷ D. Jacques. en A.J. van der Horst, *De tuinen van Willem en Mary*, Zutphen 1988.

²⁸ S. Bennett. *Five centuries of Women & Gardens*, London 2000.

²⁹ Zie noot 21 en 27

³⁰ De rol van andere vrouwen van het hof in de verspreiding van de Hollandse cultuur over Europa oversteeg de onderzoeksvraag van deze scriptie maar vormt een aantrekkelijk onderwerp voor verdere studie.

³¹ L. Kooijmans. *Liefde in opdracht. Het hofleven van Willem Frederik van Nassau*, Amsterdam 2000.

³² R.L.P. Mulder-Radetzky en B.H. de Vries, *Geschiedenis van Oranjewoud: van vorstelijk lustslot tot voorname buitenplaatsen*, Alphen aan den Rijn 1989.

³³ Zie noot 3

³⁴ Zie noot 21

³⁵ Zie noot 19

³⁶ J. Doorn. *De vrouw van de stadhouder-koning, Mary Stuart II 1662-1694*, Zaltbommel 1967.